

‘Geschiedverhaal of schetskaart’

W.P. Gerritsen

bron

W.P. Gerritsen, ‘Geschiedverhaal of schetskaart’ door W.P. Gerritsen, verschenen in *De nieuwe taalgids* 68 (1975), p. 89-109.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/gerr010gesc01_01/colofon.htm

© 2003 dbnl / W.P. Gerritsen



Geschiedverhaal of schetskaart

Overwegingen bij Knuvelders Handboek, deel 1, vijfde druk¹

Es gibt vielleicht nur ein Axiom jeder Geschichtsschreibung: die Überzeugung, dass historische Forschung einem Sinn auf der Spur ist, weil Geschichte bei aller Dunkelheit kein Chaos ist.

Max Wehrli²

Er is een verhaal van Jorge Luis Borges dat ‘De bibliotheek van Babel’ heet.^{2a} Borges beschrijft daarin een universum dat uit niets anders bestaat dan een oneindig aantal oneindig hoge, op elke verdieping onderling verbonden, zeshoekige bibliotheekgalerijen, een honingraat van kosmische afmetingen, geheel gevuld met boeken. Geen twee boeken zijn identiek; gezamenlijk behelzen zij alle mogelijke combinaties van vijftientig schrifttekens. Dit betekent dat de bibliotheek alle boeken bevat die ooit geschreven zijn en die ooit geschreven zullen worden, of beter: alles wat in woorden kan worden uitgedrukt, in alle talen. Maar dat valt in het niet bij het onmetelijk veel grotere aantal zinloze combinaties van letters, en bij het nog veel grotere aantal combinaties van zinloze en zinvolle combinaties. Geen van de door de bibliotheek rondwarende bibliothecarissen heeft ooit een boek gevonden waarin hij meer dan een enkele combinatie van letters als mogelijk zinvol, als een in enige taal bestaand woord, kon herkennen. - Een huiveringwekkend verhaal. Ik heb het bij de voorbereiding van dit artikel vele malen herlezen, en daaraan meer tijd besteed dan aan alle literatuurgeschiedenissen en alle geschriften over literatuurgeschiedschrijving die ik mij had voorgenomen te lezen of te herlezen. Al die menselijke pogingen een infinitesimaal partje werkelijkheid beschrijvenderwijs te ordenen, waarvoor duizenden bladzijden nodig waren, leken door Borges gereduceerd te worden tot een in acht bladzijden volmaakt geformuleerde beschrijving van de chaos.

Na deze verontrustende ‘Prolog im Himmel’ kom ik in vertrouwder omgeving ter aarde en ter zake. Vier jaar geleden is het eerste deel van de vijfde, geheel herziene druk van Knuvelders *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*³ verschenen. Knuvelde vergelijkt zijn herziening met de wederopbouw,

- 1 Omgewerkte tekst van een voordracht, gehouden tijdens het 29e Vlaamse filologencongres te Antwerpen op 18 april 1973. Een samenvatting is verschenen in de *Handelingen van het XXXIX^e Vlaams Filologencongres*. Antwerpen, 1973, p. 117-22. Met erkentelijkheid maak ik hier gewag van raadgevingen, hulp en kritiek die ik heb mogen ontvangen van W. van den Berg, A.M.J. van Buuren, H. van Dijk, R. Jansen-Sieben, J.J. Kloek, F.P. van Oostrom, A.L. Sötemann en J.W. Steenbeek. Uiteraard ben ik voor de hier volgende tekst alleen zelf verantwoordelijk.
- 2 M. WEHRLI: ‘Gibt es eine deutsche Literaturgeschichte?’ In: *Jahrbuch für internationale Germanistik* 2, Heft 1 [in het vervolg: *JIG* 2/1], (1970), p. 13-24; het citaat op p. 18.
- 2a In de vertaling van James Irby: ‘The library of Babel’, op p. 78-86 van J.L. BORGES: *Labyrinths; selected stories and other writings*. Ed. by D.A. Yates and J.E. Irby, preface by A. Maurois. Harmondsworth, 1971. Penguin modern classics.
- 3 G.P.M. KNUVELDER: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. Vijfde, geheel herziene, druk. Dl. 1. 's-Hertogenbosch, 1970 (in het vervolg *Handboek* 1⁵). Dit eerste deel behelst de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde van de aanvang tot de vroege

‘ongeveer op de oude plaats’, van een verwoeste stad. Hij heeft gebruik gemaakt ‘van wat er aan deugdelijk materiaal restte’, maar er zijn geen twee stenen op elkaar gebleven.⁴ Er is een verjongd en verbeterd *Handboek* ontstaan, dat als een nieuw boek recht heeft op een bespreking (die het in dit tijdschrift al veel eerder had moeten krijgen). Toch gaat het mij hier niet om een boekbeoordeling in de gebruikelijke zin van het woord. Daartoe voel ik mij niet gerechtigd, aangezien de auteur mij, zij het pas in het stadium van de drukproeven, bij zijn herzieningswerk heeft betrokken.

Wat ik op mijn hart heb, is een vraag: voldoet Knuvelders *Handboek 1*⁵ aan de eisen die thans aan een geschiedenis van de Middelnederlandse letterkunde mogen worden gesteld? Het antwoord waartoe ik na veel wikken en wegen ben gekomen, heeft mij verlokt tot een gedachtenspinsel tussen theorie en praktijk van de literatuurgeschiedschrijving dat resulteert in een gekrabbeld schetsje van een beschrijving van de Middelnederlandse letterkunde volgens een ongebruikelijk ordeningsprincipe.

Mijn vraag maakt het noodzakelijk de kwaliteiten van Knuvelders handboek in het geding te brengen. Ik zal het niet met fluwelen handschoenen aanpakken, zonder daarmee iets af te doen aan mijn ontzag voor de prestatie die Knuvelde met het schrijven en herschrijven van zijn handboek heeft geleverd. De Nederlandse literatuurhistorie als wetenschap en als studievak zou er anders uitzien als er sinds 1948 geen ‘*Knuvelde*’ was geweest. Een literatuurgeschiedenis oefent immers door haar driedelige functie, van naslagwerk, van leerboek en van ‘beeldvormer’ - ik kom op dit woord terug -, een diepgaande invloed uit op de studie van een letterkunde. Omdat Knuvelders *Handboek I* is uitgegroeid tot dé geschiedenis van de Middelnederlandse letterkunde van ons tijdperk, vormt een kritische beschouwing van zijn werkwijze en zijn resultaten tegelijkertijd een leerzaam zelfonderzoek van de ‘medioneerlandistiek’.

Knuvelders Handboek als handboek

Litteratuurgeschiedenissen worden meestal opgezet als handboeken, als compendia van kennis.⁵ Dit berust op een zo diep gewortelde traditie dat men er zich zelden rekenschap van geeft dat het ook anders zou kunnen. In wezen moet de handboekfunctie die een literatuurgeschiedenis krachtens deze traditie te vervullen krijgt, als oneigenlijk worden bestempeld. De geschiedschrijver van een letterkunde zou zich ertoe moeten kunnen beperken het buitengewoon gecompliceerde fenomeen literatuur in zijn historisch veranderingsproces te beschrijven, zonder er bovendien nog voor te moeten zorgen dat zijn geschiedverhaal zich als een naslagwerk laat raadplegen. En omgekeerd zou de samensteller van zo'n naslagwerk de vrijheid moeten hebben zijn materiaal op grond van formele en inhoudelijke criteria zo overzichtelijk mogelijk te ordenen, zonder het óók nog in het

Renaissance. In 1971 is de vijfde druk van dl. 2 verschenen, waarin de geschiedenis van 1567 tot 1766 wordt behandeld; in 1973 de vijfde druk van dl. 3 (1766-1875).

4 *Handboek 1*⁵, p. V.

5 Het is mij opgevallen dat dit utilitaire aspect van het genre ‘litteratuurgeschiedenis’ in theoretische beschouwingen over het genre vrijwel nooit aan bod komt. Zie bijvoorbeeld C. GUILLÉN: *Literature as system; essays toward the theory of literary history*. Princeton, N.J., 1971.

keurslijf van een in sommige gevallen hoogst hypothetische chronologie te hoeven prangen.

Maar dit zijn vooralsnog denkbeeldige mogelijkheden. In de praktijk heeft de auteur van elke uitvoerige literatuurgeschiedenis rekening te houden met een belangrijke categorie lezers die zijn boek in eerste instantie hanteren als naslagwerk en het vooral beoordelen op grond van de juistheid en de volledigheid van de informatie die het verstrekt.^{5a} Het gaat deze lezers (of liever: gebruikers) meestal meer om feiten dan om visies, meer om de details dan om de samenhang. Zij willen een boek onder handbereik in hun kast hebben staan waarin verzameld is wat zij anders niet dan ten koste van veel zoek uit bibliografieën, catalogi, tekstedities, monografieën en tijdschriftartikelen bijeen zouden kunnen garen: feitelijke gegevens omtrent de overlevering, de datering, het auteurschap, van elk werk een korte samenvatting, gevolgd door een karakteristiek en een bericht over de stand van het onderzoek met verwijzing naar de voornaamste literatuur.

Knuvelder heeft zijn handboek in de opeenvolgende drukken steeds meer aan de verlangens van de zojuist genoemde categorie gebruikers aangepast. Ieder die de vijfde druk van 1970 vergelijkt met de eerste van 1948 en de tweede van 1957 (de derde van 1964 en de vierde van 1967 waren ongewijzigde herdrukken), moet wel constateren dat de auteur als handboekschrijver een lange, stijgende weg heeft afgelegd. Het traject tussen de tweede en de vijfde druk is steiler en moeizamer geweest dan dat tussen de eerste en de tweede. Na vijfentwintig jaar doet de eerste druk, met zijn onbekommerde schatplichtigheid aan de feiten en de visies van Van Mierlo, bijna naïef aan: een leesboek, vlot geconcipieerd en voor het vaderland weg geschreven. Aan de tweede druk moet, om een woord uit die tijd te gebruiken, ‘een grondige bezinning’ zijn voorafgegaan. De problemen bleken zoveel gecompliceerder te zijn; aan allerlei zaken bleek zoveel méér vast te zitten dan tien jaar geleden... Maar als Knuvelder in 1970 het ‘Woord vooraf’ van die tweede druk herleest, staat hij verbaasd ‘over de overmoed waarvan het getuigenis aflegt’. Hij zou niet graag herhalen wat hij toen geschreven had: ‘dat in dit boek moderne wetenschappelijke en esthetische opvattingen met betrekking tot de erin behandelde materie tot uitdrukking kwamen’.⁶

De jaren hebben Knuvelder wijzer en bescheidener gemaakt, zonder hem merkbaar aan vitaliteit te laten inboeten. Hij heeft de moed gehad, zijn werk te willen uitbouwen tot een handboek dat in 1970 ‘bij de tijd’ genoemd zou mogen worden. De eisen die hij daarbij aan zichzelf gesteld heeft, waren veel hoger dan die waaraan hij een kwarteeuw eerder had trachten te voldoen. En het voldoen aan die eisen was in 1970 veel moeilijker geworden dan het in 1948 was geweest:

5a Ik heb hier serieuze lezers op het oog, geen puzzelaars. Naar mijn mening draaft Jauss door als hij schrijft: ‘Sonst sind Literaturgeschichten allenfalls noch in den Bücherschränken des Bildungsbürgertums zu finden, das sie in Ermangelung eines besser geeigneten Wörterbuchs der Literatur vornehmlich aufschlägt, um literarische Quizfragen zu lösen’ (H.R. JAUSS: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*. 2. Aufl. Konstanz, 1969. Konstanzer Universitätsreden, p. 1-2).

6 *Handboek* 1⁵, p. V.

de internationale mediëvistiek heeft immers sinds de Tweede Wereldoorlog een hoge vlucht genomen. Veel meer dan in 1948 wreekt zich in 1970 het feit dat de auteur van ‘deel I’ geen mediëvist is. Het resumeren van de argumentatie in een filologische of litterair-historische discussie vereist thans meer vakmanschap dan toen, omdat die discussie - het zou niet best zijn als het anders was - meestal op een hoger niveau van specialisatie wordt gevoerd. Knuvelder wist dat hij zich vrijwel overal zou moeten verlaten op het oordeel van anderen, dat hij niet alles kon herlezen wat herlezen moest worden, niet alles kon bestuderen wat er te bestuderen viel. Hij heeft zich neergelegd bij een zo goed mogelijke herziening.

Mijn eerste indruk is dat Knuvelder slechts weinig Middelnederlandse werken ‘van binnenuit’ kent, en dat hij bij zijn herzieningswerk relatief weinig tijd heeft geïnvesteerd in het lezen van teksten. Zijn samenvattingen en karakteristieken berusten dikwijls op vluchtige lectuur; erger nog: maar al te vaak zijn het samenvattingen van andermans samenvattingen. Hier volgt een echolied, uitgevoerd door Van Mierlo en Knuvelder.⁷ Knuvelders partij heeft tot nu toe twee herzieningen van het handboek getrotseerd. Het thema is de *Parthonopeus van Bloys*. Van Mierlo: ‘Het is de bewerking van een Fransen roman van DENIS PYRAMUS (ca. 1150)...’. Knuvelder: ‘Bewerkt [...] naar een vermaarde roman van Denis Pyramis (ca. 1150)...’. Van Mierlo: ‘die [...] een ongemene bijval heeft gekend...’. Knuvelder: ‘genoot dit werk ook grote bijval in de Nederlandse bewerking...’. Van Mierlo: ‘Ook hier weer: volle schittering van burchten en torens, van stenen en specerijen, van gewaden en spijzen...’. Knuvelder: ‘de schittering van stenen en gewaden, burchten en torens...’. Van Mierlo: ‘Ook is zijn zedelijk bewustzijn wel eens in opstand gekomen tegen het al te wufte en wulpse van sommige uitlatingen en toestanden’. Knuvelder: ‘...maar het ál te wufte en lichtzinnige tempert’. Dat onze romanistische collega's de gedachte dat Denis Pyramus [niet: Pyramis] de dichter van de Oudfranse *Parthonopeus* zou kunnen zijn, al lang weer hebben laten varen, is in dit verband maar een detail.

Het behoeft geen betoog dat dit procédé van compilatie-in-het-kwadraat een ongunstige invloed heeft op de kwaliteit van Knuvelders berichtgeving over door anderen verricht onderzoek. Het is nu eenmaal onmogelijk een betoog over een litterair werk te volgen, laat staan te beoordelen en met begrip samen te vatten, zonder dat werk ernaast te leggen en opnieuw en bij herhaling te lezen. Deze simpele constatering impliceert hoe zwaar de taak is waarvoor de geschiedschrijver van de Middelnederlandse letterkunde zich gesteld ziet. Vrijwel alle litterair-historische problemen van deze litteratuur zijn internationale problemen; zij kunnen alleen vanuit de bestudering van de Europese litteratuur van de Middeleeuwen worden benaderd. Maar wat moet er dan niet gelezen worden om ‘op niveau’ te kunnen schrijven over verschijnselen als de voorhoofse epiek, de hoofse liefde, het middeleeuwse toneel, de ‘volksboeken’!

⁷ Van Mierlo in *Gesch. letterk. d. Ned.* I² (1949), p. 176; Knuvelder, *Handboek* I⁵, p. 155-56. Van Berkums dissertatie wordt door Van Mierlo op p. 179 en door Knuvelder op p. 155, noot 4, op dezelfde wijze foutief geciteerd (i.p.v. *vertaling* leze men *bewerking*).

Als het om niet-Nederlandse literatuur gaat, gunt Knuveler zich meestal geen tijd voor de lectuur van primaire teksten, laat staan dat hij de internationale discussies in de tijdschriften volgt. Hij heeft immers haast - de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde is een lang verhaal. Daarom gaart hij zonder systematisch-bibliografisch onderzoek van links en rechts wat boeken en boekjes bijeen, tracht daaruit de kerngedachten te destilleren en vat deze in zijn tekst achter elkaar samen; de geraadpleegde literatuur wordt in voetnoten geciteerd.

Een voorbeeld. Elke geschiedschrijver van de Middelnederlandse letterkunde is aan zijn onderwerp verplicht, een beschouwing te wijden aan de voorhoofse epiek, als inleiding tot de afzonderlijke bespreking van werken als de *Karel ende Elegast*, de *Lorreinen*, de *Renout* en de epische fragmenten. Zo ook Knuveler. Ik zal proberen te laten zien hoe hij hierbij te werk is gegaan.⁸ Hij begint met een forse indeling van de letterkunde uit de 'eerste periode'. Twee grote ideeën: de 'katholieke' en de 'ridderlijke'; de laatste vertoont twee aspecten: 'een deel van de geschriften die op het ridderwezen betrekking hebben, staat nog geheel in het teken van de oorspronkelijke⁹ strijdbaarheid', een ander deel is hoofs. De raadselachtige term 'oorspronkelijke strijdbaarheid' wordt gevarieerd tot 'de Germaans-strijdbare [grondhouding]' - een nadere toelichting kan er niet af; spoorlags gaat het naar Frankrijk, waar het chanson de geste 'de vrucht van een eeuwenlange ontwikkeling' is. De theorie van Bédier wordt in twintig regels slordig samengevat en in vijf regels onhoudbaar verklaard, ten onzent van haar kracht beroofd als zij is door de uiteenzettingen van... Van Mierlo. 'Daarna weer zijn Menéndez Pidal en P. de (*lees: Le*) Gentil verder gegaan, waarbij de laatste individualisme en traditionalisme verzoende'.

Dat gaat wel erg hard. Maar gelukkig houdt Knuveler nu de pas enigszins in. 'Uitgangspunt bij de behandeling van dit onderwerp blijft de opvallende gelijkheid van een groot aantal thema's en motieven in de Germaanse en in de Franse poëzie'. Sterker nog: het Franse chanson de geste is eigenlijk Germaanse poëzie, het berust immers op 'Germaans erfgoed op Franse bodem'. Knuveler ontpopt zich hier als een traditionalist van de (zeer) oude stempel, ongevoelig voor de nuanceringen van het neotraditionalisme (al noemt hij het werk van Menéndez Pidal wel tweemaal in de voetnoten op p. 85). Uit de lof- en heldenliederen van de Franken, de *antiquissima carmina*, hebben 'de nazaten van de oude Germaanse dichters' in de tiende en de elfde eeuw 'de eerste grotere epische gedichten samengesteld'. De dichters van de chansons de geste 'hebben een of meer oude liederen tot epos omgewerkt [...] niet alleen door te verlengen of te verbinden, maar door de stof door de kracht van hun scheppende fantasie op en om te bouwen tot iets geheel nieuws, dat duidelijk het eigen Franse genie verraadt'.

De lezer vergeet bijna te vragen: bestáán die eigenlijk nog, die tiende- en elfde-eeuwse Franse omwerkingen van Oudgermaanse lof- en heldenliederen? Was het maar waar! De directe bron van al deze zekerheden is een Academie-

8 Het gaat om p. 82-87.

9 In de vorige drukken stond hier 'Germaanse strijdbaarheid'.

verhandeling van Van Mierlo uit 1954,¹⁰ een stuk dat thans alleen nog als document uit de geschiedenis van het vak van belang is, vooral vanwege de vermakelijke briefwisseling met Siciliano in de Bijlagen. Maar dan komt - toevoeging ten opzichte van de vorige drukken - de *Nota Emilianense* ter sprake. Koren op de molen van een traditionalist, zou men verwachten. Maar hier heet Knuvelders zegsman niet langer Van Mierlo. Als een kameleon neemt hij onmiddellijk de schutkleur van de veel behoedzamere Le Gentil aan.¹¹ ‘De *Nota* maakt waarschijnlijk dat er, tenminste een halve eeuw voor de compositie van het *Chanson de Roland* in de ons bekende vorm, in Spanje “une large *activité légendaire*” moet hebben bestaan; *de vraag blijft echter of dit toen al tot de schepping van epische gedichten had geleid*’ (cursivering na de puntkomma van mij).

Ik zou zo door kunnen gaan, maar ik wil niet de indruk wekken dat ik mij ten koste van een respectabel vakgenoot vrolijk maak. Ik heb genoeg geciteerd om duidelijk te maken dat deze inleiding tot de Middelnederlandse epiek in nog geen zes bladzijden (Ruusbroec-alléén krijgt er vijftien) geen produkt van brede lectuur en zorgvuldige compositie genoemd kan worden. De specifieke problematiek van de Middelnederlandse teksten, hun gecompliceerde verhouding tot de Franse bronnen, de gevolgen van de late en fragmentarische overlevering, dat alles komt niet ter sprake, en wat er nu eigenlijk zo ‘Germaans’ aan is moet de lezer zelf maar uitmaken aan de hand van vage termen als ‘strijdbaarheid’, ‘trouw en bloedwraak’, ‘strijd en wrok’.¹² Wat kan hij na een beschouwing over de Germaanse voorgeschiedenis van het *Chanson de Roland* nu beginnen met de Middelnederlandse *Aiol*, de eerste epische tekst die Knuveldeur na zijn inleiding behandelt? Hij leest dat de *Aiol* ‘een der oudste dichtwerken in dit genre’ is - maar de bron blijkt ‘een uitvoerige Franse ridderroman’ (dus juist géén *chanson de geste*?) te zijn, die omstreeks 1173 (en dus naar Franse begrippen betrekkelijk laat) is geschreven. En er komen ‘avonturen’ in voor, wat ook al in strijd lijkt met herkomst uit de Germaanse voortijd...

De positieve kant van Knuvelders compilatie-methode is dat de lezer zich meestal toch met behulp van tekst en voetnoten een eerste oriëntatie kan verschaffen. Hij aanvaardt die dankbaar, maar eenmaal op weg geholpen moet hij keer op keer, ondankbaar, vaststellen dat Knuvelders luchtfoto's van het landschap zijn opgenomen met een slordig ingestelde camera: niet scherp genoeg, onder- of overbelicht, uit de verkeerde hoek...

Dat is een hard oordeel, en om te komen waar ik wezen wil moet ik het, vóór ik de noodzakelijke relativering kan aanbrengen, nog harder maken. Als ik Knuvelders *Handboek I*⁵ als handboek, als bron van feitelijke informatie, vergelijk met een ongeveer gelijktijdig verschenen geschiedenis van de Duitse letterkunde

10 J. VAN MIERLO: ‘Bij Italo Siciliano's *Origines des chansons de geste*’. In: *VMVA* 1954, p. 843-76.

11 P. LE GENTIL: *La Chanson de Roland*. Paris, 1955. *Connaissance des lettres* 43, p. 47.

12 Het merkwaardige is dat Knuveldeur veel eerder in zijn boek, op p. 4, wèl verwijst naar het werk van de Chadwicks, Bowra en Jan de Vries.

van de Middeleeuwen, de door Helmut de Boor geschreven delen van De Boor-Newald, *Geschichte der deutschen Literatur*¹³ valt die vergelijking sterk in het nadeel van 'Knuvelder' uit: 'De Boor' is niet alleen veel zaakrijker, maar ook veel preciezer, en vooral veel deskundiger. Toegegeven: De Boor is, anders dan Knuvelder, een gespecialiseerd mediëvist, hij had meer plaatsruimte tot zijn beschikking en de Duitse litteratuur van de Middeleeuwen is veel beter bestudeerd dan de Nederlandse. En - belangrijk punt in zijn nadeel: De Boors boek is nog steeds niet af. Maar als ik 'Knuvelder' uit hetzelfde gezichtspunt vergelijk met de eerste twee delen van Te Winkels *Ontwikkelingsgang* kan ik niet anders dan tot dezelfde conclusie komen. Als handboek haalt 'Knuvelder' het niet bij 'Te Winkel'.

Daar ligt het probleem. Wat in de dagen van Kalff en Te Winkel één uitzonderlijk begaafd geleerde nog alleen kon doen, kan nu niemand meer, zelfs Knuvelder niet, met zijn verbijsterende werkkraft en zijn gauwe pen. Wij zijn - om een beeld te gebruiken dat Middeleeuwers dierbaar was¹⁴ - maar dwergen die op de schouders van reuzen zitten. Dat wij soms wat verder kunnen kijken dan zij, komt doordat zij ons zo hoog hebben opgetild. Sommigen van ons zien sommige verschijnselen in de Middelnederlandse letterkunde veel scherper dan Te Winkel ze gezien heeft, maar er is in onze dagen niemand die de hele Middelnederlandse letterkunde, en de studies erover, kan kennen zoals Te Winkel (die eenvoudig alles gelezen lijkt te hebben) dat kon. Is samenwerking dan de oplossing? In theorie wèl, maar wie aan de geschiedenis van de grote *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* denkt, moet naar mijn mening toegeven dat de praktijk ook hier vèr achter de theorie aanhinkt. Wat onze collega's in het buitenland (soms) wèl lukt,¹⁵ lijkt hier nog niet te verwezenlijken: er is geen traditie van samenwerking aan een groot project als een litteratuurgeschiedenis, dat zowel een grote alles-omvattende conceptie als een tot in de finesses geregelde discipline zou vereisen. Nederlandse litteratuurhistorici zijn zelfkazers.

Knuvelder, de laatste der zelfkazers-in-het-groot, heeft kans gezien zijn *Handboek* als handboek over vrijwel de gehele linie aanmerkelijk te verbeteren. Gege-

- 13 H. DE BOOR und R. NEWALD: *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München, 1947-... (van de door De Boor bewerkte delen 1-3/1, over de periode 770-1350, is sindsdien al een aantal herziene en vermeerderde herdrukken verschenen).
- 14 Het beeld wordt aan Bernard van Chartres toegeschreven. Zie over de verschillende interpretaties ervan: E. JEAUNEAU: 'Nains et géants'. In: *Entretiens sur la Renaissance du 12e siècle*. Sous la direction de M. de Gandillac et E. Jeauneau. Paris, 1968. Décades du Centre international culturel de Cerisy-la-Salle, nouvelle série, no. 9, p. 21-38.
- 15 De lotgevallen van de *Oxford history of English literature*, vergeleken met die van de *Cambridge history of English literature*, geven te denken. De *CHEL* werd, in 14 dln., voltooid in de jaren 1907-1916 (dl. 15, *General index*, is van 1927); de *OHEL* is in 1945 begonnen, vertoont een conglomeraat van bouwstijlen en is nog niet afgesloten - maar bevat het magistrale deel van C.S. Lewis over *English literature in the sixteenth century, excluding drama* van 1954. Zie T.A. RIESE: 'Möglichkeiten und Grenzen literaturgeschichtlicher Betrachtung'. In: *JIG* 2/1 (1970), p. 29-41.

ven zijn mogelijkheden en beperkingen heeft hij met zijn jongste herziening een bewonderenswaardig stuk werk verricht. Het zou onredelijk zijn van één man, die zich tot taak heeft gesteld een geschiedenis van de gehele Nederlandse letterkunde te schrijven, méér te verlangen. Maar een handboek over de Middelnederlandse letterkunde dat wat wetenschappelijk niveau, volledigheid en nauwkeurigheid betreft ‘bij de tijd’ is, heeft hij ons niet kunnen schenken.

Knuvelders Handboek als leerboek

Is het schrijven van een literatuurgeschiedenis in de vorm van een handboek al een zeer zware opgave, nog veel moeilijker is de taak van de geschiedschrijver als zijn handboek in de praktijk tevens de functie van een leerboek te vervullen krijgt. Dat betekent immers dat hij bij zijn lezers geen kennis van zaken aanwezig mag veronderstellen, en vooral dat hij zijn wetenschappelijke informatie zorgvuldig moet doseren. Hij moet twee soorten heren dienen: de vaklieden op zoek naar specialistische kennis, en de studenten - vaklieden-in-spe - die in eerste instantie behoefte hebben aan een inleiding in de vorm van een bevattelijk overzicht. Een man als Te Winkel schijnt aan deze problematiek niet zwaar getild te hebben: hij liet zijn studenten de *Ontwikkelingsgang* eenvoudig léren. Het verhaal¹⁶ gaat dat hij een student bij een tentamen de volgende vraag stelde: ‘Waarom, meneer van Hamel, is Dirk Smits gestorven?’ Van Hamel wist het: ‘Aan de beet van een dolle hond, Professor’. Maar de hoogleraar was niet tevreden: ‘U vergist zich, meneer van Hamel: Dirk Smits is gestorven aan *de gevolgen* van de beet van een dolle hond’. Te Winkel had het laatste woord (en Van Hamel is later toch een eminent geleerde geworden).

Er is in het letterkunde-onderwijs aan de universiteiten en bij de opleidingen voor middelbare akten in de laatste halve eeuw veel veranderd. En hoewel Knuvelder als handboekschrijver ver bij Te Winkel achterblijft, kan moeilijk worden betwijfeld dat zijn werk veel beter in onze huidige behoefte aan een studieboek over Middelnederlandse letterkunde voorziet dan de *Ontwikkelingsgang* (of een van de andere ‘grote’ literatuurgeschiedenissen) zou doen als er geen ‘*Knuvelder*’ was. Het boek wordt alom en op allerlei wijzen gebruikt: als leerboek voor zelfstudie, als legger voor lessen waarin een overzicht van de letterkunde wordt gegeven, als uitgangspunt bij de behandeling van capita selecta, als repoussoir voor docenten en als bijtring voor hun leerlingen. Voldoet het in deze veelsoortige functies? Ik geef mijn antwoord voor wat het waard is als een op de ervaringen van één persoon gebaseerde opinie. Al representeert het in de verte niet wat ik mij bij een universitair leerboek over Middelnederlandse letterkunde voorstel, al vertoont het als leerboek naar mijn mening ernstige tekortkomingen, al vind ik het ook te dik en te duur, toch aarzel ik niet het een bruikbaar boek te noemen. Bruikbaar, mits de bestudering ervan wordt ondersteund door colleges over litterair-historische ‘hoofdproblemen’ en ‘centrale’ teksten.

Om in majeur te beginnen: het boek is overzichtelijk ingedeeld en laat zich

16 De anekdote is mij verteld door mijn collega Sötemann, oudleerling van Van Hamel.

in het algemeen goed lezen en bestuderen. Knuvelder is als pedagoog en als schoolboekenschrijver een oude rot in het vak: op elke bladzijde van zijn *Handboek* is hij dan ook als docent aanwezig. Een docent met hart voor zijn leerlingen, die zich nergens als een autoriteit opwerpt, maar die zich grote moeite getroost om de materie bevattelijk uiteen te zetten. Ik vind dit een van de sympathiekste aspecten van het boek, en ik zou niet graag willen dat mijn waardering daarvoor overschaduwd werd door mijn bezwaren.

Mijn eerste bezwaar hangt samen met wat ik hierboven Knuvelders compilatiemethode heb genoemd. De gevolgen daarvan wreken zich vooral in de inleidende beschouwingen over litteraire verschijnselen en filosofische achtergronden. Sommige daarvan vertonen, bij alle goede bedoelingen van de auteur, een radeloosmakend gebrek aan helderheid. De man-van-het-vak laat zich wellicht meedeinen op een potpourri van herkenningmelodieën, maar hoe staat de 'leerling' tegenover deze polyfonie van meningen, in citaat, parafrase of samenvatting, van telkens andere en andersdenkende autoriteiten? Als een notoor voorbeeld van een onduidelijke samenvatting zie ik de behandeling van allegorie en symboliek (Knuvelder spreekt van symbolisme) op p. 47-59. Hij is daarvoor in eerste instantie te rade gegaan bij Elisabeth Frenzel.¹⁷ Een onverstandige keuze, want Frenzels boek is geen op verheldering gerichte fundamentele studie over de wijze waarop symboliek en allegorie zich in middeleeuwse literatuur manifesteren, maar een samenvattend naslagwerkje over een veel uitgebreidere problematiek: verdienstelijk, maar uiterst gecompliceerd. Haar uitgangspunt (en bijgevolg dat van Knuvelder) is het door Goethe gemaakte onderscheid tussen symboliek en allegorie. Goethes formulering, hoe eerbiedwekkend en invloedrijk ook, geeft de beginneling echter geen bruikbare definities in handen. 'De kunstenaar', schrijft Knuvelder vervolgens (versimpelend wat hij op p. 34 bij Frenzel heeft gelezen), 'geeft de lezer een concreet ding of echte persoon; dit schijnbaar "toevallige" ding wordt door hem echter symbool van een hogere ("immanente", "eeuwige") waarheid of waarde'. Als voorbeeld daarvan geeft hij dan, zonder toelichting,¹⁸ 'Een zwarte spin in de novelle van Gotthelf' - een diertje dat niet iedere eerstejaars neerlandicus onmiddellijk zal kunnen determineren.

Maar hoe zit het nu, zal een goede student vragen, met symbolen als het kruis, het anker en de pelikaan, met de symboliek van planten, stenen, kleuren en getallen? Worden die *door de kunstenaar* tot symbolen van een hogere waarheid of waarde gemaakt, of waren ze dat al, en worden ze vanwege hun symbolische eigenschappen door de kunstenaar te pas gebracht?¹⁹ Om Knuvelder te be-

17 E. FRENZEL: *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung*. Stuttgart, 1963. Zie ook de 3. durchges. u. erg. Aufl. Stuttgart, 1970. Sammlung Metzler, M 28.

18 Cf. Frenzel, *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung*, p. 34: 'Die schwarze Spinne in der Novelle Gotthelfs...' Jeremias Gotthelf's verhaal *Die schwarze Spinne* dateert uit de jaren 1842-1846 en geldt in de Duitse literatuur als een klassiek werk, ongeveer op dezelfde wijze als 'De familie Kegge' in de Nederlandse.

19 Vgl. de zeer belangrijke studie van Erich Auerbach, 'Figura', o.a. te raadplegen in: E. AUERBACH: *Gesammelte Aufsätze zur romantischen Philologie*. Bern, etc. 1967, p. 55-92.

grijpen moet men Frenzel raadplegen: zij heeft het hier niet over symboliek in het algemeen, maar over ‘Symbolschaffung’ als ‘Akt der künstlerischen Weltbewältigung’.²⁰ Het kapitale feit dat middeleeuwse dichters putten uit een immens reservoir van traditionele of conventionele symbolen, en dat er hun weinig aan gelegen is zèlf nieuwe symbolen te maken,²¹ komt ook in het vervolg van Knuvelders uiteenzetting nergens tot zijn recht.

Mijn tweede bezwaar tegen het *Handboek* in zijn functie van leerboek is veel principiëler. Ik formuleer het hier in de vorm van een vraag. Wat voor boek moet een leerboek ten gebruike bij het ‘hogere onderwijs’ in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen nu eigenlijk zijn? Moet zo'n boek de student alleen een *overzicht* van de geschiedenis van een literatuur bieden, gebaseerd op de *resultaten* van verricht onderzoek, of moet het daarenboven, of misschien zelfs in de eerste plaats, inzicht verschaffen in het wezen van litterair-historische probleemstellingen, in de problemen-zelf, en in de methoden die worden aangewend om ze dichterbij hun oplossing te brengen? Het is duidelijk dat Knuvelde dit laatste niet gewild heeft, en dat het *Handboek* daarom niet aan de maatstaf van deze leerboekconceptie getoetst mag worden. Maar wèl mag de vraag worden gesteld of het uit een oogpunt van didactiek nog wel te verdedigen valt, de student-gebruiker van het *Handboek* een beeld van de geschiedenis der Middelnederlandse letterkunde voor te spiegelen waarin allerlei essentiële lijnen met de beste wil van de wereld nog niet wetenschappelijk kunnen worden verantwoord.

Knuvelders Handboek als ‘beeldvormer’

Om de rol van het *Handboek* als ‘beeldvormer’ te demonstreren ga ik uit van een passage waarvan ik de lezer moet vragen te willen aannemen dat zij representatief is voor Knuvelders werkwijze. De behandeling van Maerlants *Alexanders geesten*²² begint met de mededeling dat de ‘wonderbaarlijke en fantastische’ verhalen over Alexander de Grote die in de Middeleeuwen in omloop waren, grotendeels afkomstig zijn uit de Alexanderroman van Pseudo-Callisthenes, ‘een Grieks werk uit Alexandrië van ca. 200 na Chr.’, dat via bewerkingen en vertalingen in het Westen bekend werd.²³ Van ‘de in het Frans schrijvende auteurs [die] uit de rijk vloeiende bron van hun verbeelding nog zo het een en ander aan de quasi-historische relazen toe[voegden]’ noemt hij Alberic de Briançon [lees: Pisançon], wiens thans grotendeels verloren Alexanderroman de bron is geweest van een Franse omwerking in alexandrijnen en een Duitse vertaling door Pfaffe Lamprecht.

Tot hier accoord (of liever: vooruit maar), maar nu verder. Ik citeer: ‘Maer-

20 Frenzel, *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung*, p. 34.

21 Zie R.O. PAYNE: *The key of remembrance; a study of Chaucer's poetics*. New Haven, etc., 1963, spec. p. 60-90.

22 *Handboek* 1⁵, p. 118-20.

23 Zie hierover thans: *Leben und Taten Alexanders von Makedonien; der griechische Alexanderroman nach der Handschrift L*. Hrsg. und übers. von H. van Thiel. Darmstadt, 1974. Texte zur Forschung, Band 13.

lant echter - en dit typeert hem - volgt niet De Briançon (was die hem te fantastisch en onwaarschijnlijk?), maar de in Maerlants tijd tot grote roem gekomen Latijnse *Alexandreis* van Gautier de Châtillon van ca. 1880, die, zijn gegevens vooral puttend uit een werk van Quintus Curtius, beoogde de in omloop zijnde onhistorische Alexanderverhalen te verdringen door er een 'waarheidsgetrouw' verhaal van Alexanders daden tegenover te stellen'. In de aanhef van deze lange volzin wordt gesuggereerd dat Maerlant de keus had tussen 'De Briançon' en 'De Châtillon', en dat zijn keuze voor de laatste hem typeert. Maar had hij inderdaad ook 'De Briançon' (= Albéric de Pisançon) kunnen kiezen? Het lijkt onwaarschijnlijk dat dit Franco-Provençaalse werk uit de vroege twaalfde eeuw, waarvan wij slechts 105 verzen kennen, in het midden van de dertiende eeuw in Vlaanderen nog zeer bekend is geweest.²⁴ Maar ondenkbaar is het niet, en bovendien kan Knuvelder met 'De Briançon' korthedshalve ook een van de jongere, gemoderniseerde en uitgebreide, Franse bewerkingen bedoelen.

De keus, volgens Knuvelder, zou dus geweest zijn tussen een Franse roman op basis van de fantastische Pseudo-Callisthenes en een Latijns 'waarheidsgetrouw' verhaal van Alexanders daden, berustend op het werk van een Romeinse geschiedschrijver. Maar gold de *Alexandreis* naar middeleeuwse maatstaven wel primair als een waarheidsgetrouw verhaal van Alexanders daden? En golden de bewerkingen van Pseudo-Callisthenes aan dezelfde maatstaven gemeten wel als fantastisch? De *Alexandreis* berustte in middeleeuwse ogen uiteraard op historische waarheid, maar was daarom nog geen geschiedverhaal. Het is een *epos* in evidente navolging van de *Aeneis* en andere Latijnse epen (tien boeken, in hexameters, *mediis in rebus* beginnend, beperkt tot dramatische hoogtepunten uit het leven van de held, compleet met Homerische vergelijkingen en interventies uit de godenwereld).²⁵

Knuvelder deelt mee dat Gautier de Châtillon 'beoogde de in omloop zijnde onhistorische Alexanderverhalen te verdringen'. Dat heeft hij vermoedelijk van Kalff, die gewaagt van de '*Alexandreis* waarmede de scholaster Gautier de Châtillon andere onhistorische gedichten over Alexander hoopte te verdringen'.²⁶ Op welke gronden Kalff dit beweert heb ik niet kunnen achterhalen; voor zover ik zie staat hij met deze uitspraak alleen. Dat Maerlant zeker niet om de door Knuvelder veronderstelde reden vóór 'De Châtillon' en tegen 'De Briançon' heeft gekozen, blijkt onweerlegbaar uit de omstandigheid dat hij de 'historische' gegevens uit de *Alexandreis* op allerlei plaatsen heeft aangevuld met materiaal uit het Pseudo-Callisthenes-complex. Franck heeft dit in de meesterlijke inleiding tot zijn editie van 1882-1883 al laten zien.²⁷ Deze stof gold voor Maerlant niet

24 Zie G. CARY: *The medieval Alexander*. Ed. by D.J.A. Ross. Cambridge, 1956 (anast. herdr. 1967), p. 27. Knuvelder citeert Cary's werk op p. 118, n. 3.

25 Zie Cary, *The medieval Alexander*, p. 63-64 en vgl. H. CHRISTENSEN: *Das Alexanderlied Walters von Châtillon*. Halle, 1905.

26 G. Kalff, *Gesch. der Ned. letterk.*, dl. 1, p. 233.

27 Maerlant, *Alexanders geesten*, ed.-J. Franck, Leiden, 1882-'83, p. XIX-LXII. Knuvelder heeft uiteraard van Francks editie gebruik gemaakt.

als onhistorisch, getuige het feit dat hij er later, in het vierde boek van de Eerste Partij van zijn *Spiegel historiael* uitvoerig gebruik van maakt.²⁸

Het ging bij de veronderstelde keuze tussen ‘De Briançon’ en ‘De Châtillon’ dus niet om een fantastische roman enerzijds en een waarheidsgetrouw verhaal van Alexanders daden anderzijds, maar om een als waarheid geldend geschiedverhaal, berustend op Pseudo-Callisthenes, en een historisch verantwoord, maar evident ‘litterair’ werk, een epos, waarin de hoofdmomenten uit Alexanders leven onder aanwending van allerlei retorische en stilistische kunstgrepen zo aangrijpend mogelijk worden geschilderd. Dit laatste werk heeft Maerlant aan zijn *Alexander* ten grondslag gelegd. De zaak heeft zich dus precies andersom toegedragen dan zoals Knuvelder suggereert. Enkele uren lezens in de werken die hij in zijn voetnoten citeert hadden hem tot dit inzicht kunnen brengen.

Maar het is mij nu om iets anders te doen. Hier wordt een beeld van de dichter Maerlant opgeroepen dat berust op een aantal ‘idées reçues’: het beeld van de dichter met zijn fatale hang naar waarheid en belering, die in zijn jeugdwerk hier en daar nog toegeeft aan poëtische impulsen die hij later zou verdringen. Zo zit het niet. Uit de ‘jeugdwerken’ *Alexander* en *Historie van Troyen*²⁹ komt een heel ander Maerlantbeeld te voorschijn: dat van een consciëntieus vakman die zorgvuldig zijn bronnen uitkiest en zijn stof vervolgens met aanzienlijk creatief talent herschept tot iets nieuws.

For out of olde felde, as men seyth,
Cometh al this newe corn from yer to yere,
And out of olde bokes, in good feyth,
Cometh al this newe science that men lere.³⁰

Natuurlijk is dit niet meer dan detailkritiek. Mijn betoogje over de *Alexander* toont slechts aan dat Knuvelder bij zijn behandeling van Maerlants gedicht met onvoldoende kennis van zaken ‘beeldvormend’ te werk is gegaan. In dit geval schiet hij tekort doordat hij oppervlakkig heeft gelezen, en is zijn oppervlakkigheid vermoedelijk veroorzaakt doordat de zaak hem niet wezenlijk interesseerde. (Ik verdenk hem er bovendien van iets tegen Maerlant te hebben³¹ - zoals meer mensen.) Maar steekproeven als deze brengen op tientallen plaatsen in het *Handboek* telkens ongeveer hetzelfde aan het licht: er wordt een beeld gevormd dat of aantoonbaar onjuist is, of, veel vaker, dat niet wetenschappelijk verantwoord

28 Maerlant, *Spiegel historiael*, ed.-M. de Vries en E. Verwijs, dl. 1, Leiden, 1863, p. 138-79.

29 Zie mijn artikel ‘Pollites, Pirrus en Penthiseleye; compositietechniek in Maerlants *Historie van Troyen*’, dat binnenkort zal verschijnen in *Spel van zinnen* (bundel opstellen voor Prof. Dr. A. van Loey).

30 Chaucer, *The parliament of fowls*, v. 22-25 (geciteerd naar GEOFFREY CHAUCER: *The complete works*. Student's Cambridge edition. Ed. by F.N. Robinson. Oxford, z.j., p. 363).

31 Dit leid ik af uit de zonderlinge passage in *Handboek* 1⁵, p. 203-04, waar hij de neergang van Maerlants dichterschap tracht aan te tonen door de beschrijving van Talrestis te vergelijken met... een recept tegen vogelpip uit *Der naturen bloeme*. ‘Zoiets is waardeloos’, zegt hij dan, naar ik aanneem niet op grond van teleurstellende ervaringen met zijn kippen.

kan worden. Soms, zoals in het zojuist behandelde geval, zou men dit Knuvelder kunnen aanrekenen (onder het aanheffen van de obligate litanie van verzachtende omstandigheden: geen mens kan in àlle werken van een litteratuur evenzeer geïnteresseerd zijn... de beste breister... de héle Nederlandse letterkunde... vier dikke delen...). Tenminste even dikwijls ligt de ‘schuld’ in het geheel niet bij Knuvelder, maar blijft hij onder de maat door het ontbreken van behoorlijke voorstudies. Het zijn de eisen van het genre ‘litteratuurgeschiedenis’ die hem steeds weer hebben gedwongen verder te springen dan zijn polsstok lang is.

De eisen van het genre! Litteratuurgeschiedenis als schoolvak en wetenschap is zo oud als de westerse beschaving, maar het genre litteratuurgeschiedenis, in de zin van ‘een werk waarin de geschiedenis van een litteratuur wordt beschreven’ is een produkt van de Romantiek. Van Cassiodorus tot Thorbecke had kennis van de antieke litteratuurgeschiedenis tot de verplichte culturele bagage van elke geschoolde Europeaan behoord; in de negentiende eeuw kwam daarnaast, soms daartegenover, een andere conceptie op: het nationale verleden en de litteratuur van het nationale verleden als bronnen van mensvormende waarden. Er zijn door negentiende-eeuwse filologen en litteratuurhistorici bergen werk verzet om het hun medeburgers mogelijk te maken de oude dichters te leren kennen. Ze hebben honderden teksten ontdekt, uitgegeven en toegelicht, ze hebben voor grammatica's en woordenboeken gezorgd, ze hebben detailstudies en monografieën gepubliceerd. En ze zouden geen kinderen van hun tijd zijn geweest als ze niet óók, met karakteristiek negentiende-eeuwse wetenschappelijke durf, beproefd hadden de verwarrende veelheid aan gegevens die bij recente vondsten aan het licht was gekomen, in een synthese samen te vatten. Zo'n synthese zou méér moeten en kunnen zijn dan een tussentijdse balans van het onderzoek, méér dan een poging de tot dan toe bereikte resultaten samen te brengen in een groot verband - zij zou ook een reeks in tijd opeenvolgende monumenten van vaderlandse cultuur kunnen tonen, een ‘Ahnengalerie’ die in lengte en eerbiedwaardigheid zou kunnen wedijveren met die van de nabuurvolken.³²

Het traditionele beeld van de Middelnederlandse letterkunde, zoals dat onder de bekwame handen van Jonckbloet, Te Winkel en Kalff vorm gekregen heeft, is in hoge mate het produkt van deze romantische visie op doel en mogelijkheden van het genre litteratuurgeschiedenis. Het is hun gelukt een historisch perspectief te creëren waarin men zich de evolutie van de Nederlandse litteratuur van de Middeleeuwen als een natuurlijk, verklaarbaar proces kon zien voltrekken. Van Mierlo heeft het door zijn voorgangers geschapen beeld wèl van andere zijden belicht (zodat sommige voordien in de schaduw gebleven partijen beter tot hun recht kwamen), hij heeft het niet wezenlijk veranderd.

Knuvelder, als geschiedschrijver van de Middelnederlandse letterkunde vooral erfgenaam van Van Mierlo, staat in dezelfde traditie. Hoewel hij zich er blijkens een aantal van zijn publikaties³³ terdege van bewust is dat litteratuurgeschied-

32 Zie voor het bovenstaande: Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, p. 15.

33 Zie zijn *Problemen der literatuurgeschiedschrijving*, 's-Hertogenbosch, 1963, Tilliburgis, Publikaties van de Katholieke Leergangen, nr. 12, en “‘Aasgieren der filologie?’” in: *VMV A* 1963, p. 127-85, en ook zijn pasverschenen herinneringen: *Onachterhaalbre tijd; vijftig jaar grasduinen in literatuur*, Den Bosch, [1974], p. 159-204. Over het problematische karakter van litteratuurgeschiedschrijving kan men zich oriënteren bij R. WELLEK en A.

schrijving een problematische zaak geworden is, hoewel hij de herziening van zijn *Handboek* beschouwt als de herbouw van ‘een stad uit de oudheid waarvan de ene steen niet op de andere bleef’, heeft dat alles hem er niet van kunnen weerhouden zijn lezers rond te leiden langs de geveltjes van hetzelfde in de negentiende eeuw opgetrokken Potemkin-dorp.³⁴ Want, met oprecht respect voor de grote traditie en voor Knuvelder als voortzetter ervan, dat is het.

Een Potemkin-dorp dat onze collectieve onwetendheid omtrent de Middelnederlandse literatuur aan het oog onttrekt. De eisen van het genre literatuurgeschiedenis schrijven voor dat een literatuur diachronisch beschreven dient te worden, als een verschijnsel dat verandert naarmate er literaire werken ontstaan die een ander karakter dragen dan eerder ontstane werken. Maar het verschijnsel literatuur wordt tenminste evenzeer door continuïteit als door veranderlijkheid gekenmerkt. Op elk moment van de ontwikkeling bestaan ‘oude’ en ‘nieuwe’ werken naast elkaar, zoals er ‘ouderwetse’ en ‘moderne’ werken naast elkaar ontstaan.³⁵ In de middeleeuwse literaire situatie lijkt het ‘nieuwe’ het ‘oude’ vrijwel nooit te verdringen; het neemt eenvoudig zijn plaats naast het oude in: de hoofse roman naast de voorhoofse epiek, de didactiek naast de ridderroman, de op zichzelf staande ‘korte’ romans naast de cyclische compilatiewerken. Natuurlijk zal deze indruk wel ten dele op gezichtsbedrog berusten: het is heel waarschijnlijk dat het middeleeuwse elite-publiek even modegevoelig is geweest als het moderne - maar wat weten wij eigenlijk van het middeleeuwse publiek, of liever van de vele publieken die er ongetwijfeld terzelfdertijd zijn geweest? Ik zie niet hoe op de spaarzame gegevens die ons thans ter beschikking staan over de ‘consumptie’ van literatuur in de Middeleeuwen een bruikbare literatuur-sociologie, laat staan een literatuurgeschiedschrijving, gegrondvest zou kunnen worden.³⁶

Een diachronische ordening, een poging tot beschrijving van dat uiterst ge-

WARREN: *Theory of literature*, 3rd ed., Harmondsworth, 1968, Peregrine books, p. 252-69, en vooral bij Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, p. 5-17.

- 34 ‘Potemkinsche Dörfer, Blendwerk, leerer Schein, nach den von P. in der Krim rasch aufgebauten und zum Schein bevölkerten Dörfern, die einen blühenden Zustand des Landes vorspiegeln sollten’ (*Der neue Brockhaus*, 3. Aufl., 1959, s.v. *Potemkin*).
- 35 Cf. P. ZUMTHOR: *Essai de poétique médiévale*. Paris, 1972, p. 60. Zie ook F. MARTINI: ‘Fragen der Literaturgeschichtsschreibung’, in: *JIG* 2/1 (1970), p. 47-53, spec. p. 50, en J. TYNJANOW: ‘Ueber die literarische Evolution’, in: *Russischer Formalismus; Texte zur allgemeinen Literaturtheorie und zur Theorie der Prosa*. Hrsg. und eingel. von J. Striedter, München, 1971, p. 434-61.
- 36 Mijn mediëvistische sceptis richt zich op de hierboven al meermalen geciteerde studie van Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*. Zie daarover ook: K.R. MANDELKOW: ‘Probleme der Wirkungsgeschichte’. In: *JIG* 2/1 (1970), p. 71-84, en K.-H. GÖTTER: ‘Die Spiegelung der Lesererwartung in den Varianten mittelalterlicher Texte (am Beispiel des *Reinhart Fuchs*)’. In: *Deutsche Vierteljahrs-schrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 48 (1974), p. 93-121.

compliceerde proces waarbij elk nieuw werk ‘reageert’ op al bestaande werken, en door zijn aanwezigheid de leeservaring bij die werken in zekere zin doet veranderen, en zelfs in de ogen van de lezers weer verandert als er nieuwe werken ontstaan,³⁷ is alleen uitvoerbaar als de werken waarom het gaat dateerbaar zijn. Maar wij verkeren welbeschouwd in de situatie van een historicus die de geschiedenis van het tijdvak 1750-1850 wil schrijven zonder te weten of Napoleon nu eigenlijk vóór of ná de Franse Revolutie aan het bewind is geweest. Verbeelden wij ons nu werkelijk dat wij de evolutie, het historisch verloop, van de Middelnederlandse letterkunde zouden kunnen beschrijven als er tussen Veldeke en Maerlant slechts een handvol werken dateerbaar is? Als van twee specialisten de één de *Reynaert* vóór 1191 dateert, de ander ná 1260?³⁸ Als het werk van Segher Diengotgaf, van eminent belang voor ons inzicht in de verbreiding van hoofse liefdesconcepties, niet op een halve eeuw nauwkeurig te dateren valt? Als we nu nòg niet zeker weten of de *Walewein* en de *Karel ende Elegast* twaalfde- of dertiende-eeuwers zijn? Zo zou ik door kunnen gaan. Bij de huidige stand van onze kennis moet naar mijn mening de gedachte dat wij een *geschiedenis* van de Middelnederlandse letterkunde zouden kunnen schrijven als een hersenschim worden beschouwd.

Exit Knuvelder? Zo gemakkelijk kom ik er natuurlijk niet af. Als ik enerzijds de overtuiging ben toegedaan dat het in de toekomst niet meer mogelijk zal zijn een geschiedenis van de Middelnederlandse letterkunde te schrijven zoals Knuvelder dat heeft gewild, als het voor mij anderzijds vaststaat dat men van hem, gegeven de opzet van zijn vierdelige *Handboek*, redelijkerwijs niet had mogen verwachten dat hij wat de Middeleeuwen betreft op een totaal andere wijze te werk was gegaan dan zijn voorgangers - dan laad ik toch tenminste de verplichting op me, uiteen te zetten hoe het dan naar mijn mening wél zou moeten. En kunnen.

Maar hoe dan?

Als wij voorlopig nog niet aan een verantwoorde chronologische ordening toe zijn, is er dan geen ander ordeningsprincipe te bedenken, dat ons niet zou dwingen tot het bouwen van luchtkastelen? Ik waag het erop, hier een denkbeeld - meer dan dat is het nog niet - te ontvouwen dat, als het uitvoerbaar zou zijn, misschien een kans biedt om van de nood een deugd te maken. Die nood, het duidelijkst voelbaar bij de oudere Middelnederlandse literatuur, is vierledig: de onvolledigheid en de toevalligheid van de overlevering, de onzekerheid ten aanzien van de maatstaven bij de bepaling van wat literatuur is en wat niet, de ongelijkmatigheid van onze kennis (sommige perioden, stromingen, genres, werken, zijn nog in het geheel niet bestudeerd; de overige onvoldoende), en tenslotte: het

37 Vgl. het hoofdstuk ‘On the object of literary change’ in C. GUILLÉN: *Literature as system; essays toward the theory of literary history*. Princeton, N.J., 1971, p. 470-510.

38 Vgl. M. GYSSELING: ‘Chronologie en topografie van de *Reinaert*’, in: *Naamkunde* 4 (1972), p. 209-20, en L. PEETERS: ‘Historiciteit en chronologie in *Van den vos Reynaerde*’, in: *Spektator* 3 (1973-'74), p. 157-79 en 347-69.

uiterst gebrekkige inzicht in de chronologie. Bij dat laatste zie ik een lichtpunt in het duister.

Tegenover de kwellende onzekerheid omtrent de datering van veel Middelnederlandse literaire *werken* staat een betrekkelijke zekerheid ten aanzien van de datering van de bronnen waarin die werken zijn overgeleverd. Niemand weet precies wanneer Penninc en Vostaert de *Walewein* hebben gedicht, maar niemand betwijfelt dat twee kopiisten in 1350, middenin de zogenaamde periode van het ‘nutscap ende waer’, het Leidse *Walewein*-handschrift hebben geschreven. Toegegeven: een dergelijke precieze datering van een Middelnederlands handschrift is een hoge uitzondering, maar het moet toch al vreemd gesteld zijn als de ouderdom van een ongedateerd handschrift niet op een halve eeuw nauwkeurig valt te schatten. Als het gaat om de vraag in welke tijd een werk bekend was en gelezen werd, valt een onzekerheidsfactor van een halve eeuw bij de bepaling van de *terminus ante quem* van het oudste (in de meeste gevallen toch veel jongere) handschrift heel wat gemakkelijker te accepteren dan diezelfde factor bij de bepaling van de *terminus a quo* van het werk. Voorlopig moeten wij immers vissen met een net met grove mazen. Uit de tijd vóór 1275 hebben wij vrijwel geen, uit de jaren 1275-1300 maar enkele handschriften over. Het gros van de codices en fragmenten waarin dertiende-eeuwse Middelnederlandse werken zijn overgeleverd, dateert uit de veertiende of de vijftiende eeuw. Men heeft in het verleden vaak te weinig beseft wat toch volslagen evident is: dat die werken in de veertiende en de vijftiende eeuw niet aan het dure perkament zijn toevertrouwd om in een verre toekomst studiemateriaal te leveren voor de naneven van Jonckbloet en Verdam, maar met het oog op eigentijdse lezers. Zij behoorden in de tijd dat zij werden afgeschreven tot de literatuur.

In het begin van dit artikel heb ik Borges' verhaal over ‘De bibliotheek van Babel’ aangehaald. Misschien is het op een dergelijk buitenaards abstractieniveau eenvoudiger, de problemen van ordening en beschrijving in het vizier te krijgen. Stel dat er ergens in die oneindige bibliotheek een galerij zou zijn waar een gril van het toeval de chaos althans gedeeltelijk heeft teruggedrongen. Dat daar, door elkaar weliswaar, maar voltallig, alle handschriften zouden zijn opgesteld die in het jaar 1400 bestonden en 500 jaar later nog zouden bestaan. Stel dat een van Borges' bibliothecarissen de taak op zich zou nemen, de Middelnederlandse boeken systematisch te ordenen en de inhoud ervan te beschrijven. Die bibliothecaris zou zich geconfronteerd zien met een door het toeval gespaard gebleven gedeelte van de schriftelijke nalatenschap van mensen die in een andere wereld hebben geleefd dan de zijne. Om die nalatenschap te kunnen ordenen moet hij zich eerst, en uitsluitend op grond van deze geschriften, een voorstelling trachten te vormen van die lichtjaren van hem verwijderde wereld, van de mensen in die wereld, en van hun denken over die wereld.

Hoe zou die bibliothecaris daarbij te werk gaan? Hij zou, stel ik mij voor, eerst de kennis in kaart trachten te brengen die een lezer van omstreeks 1400 zich uit boeken (over kosmografie, geografie, biologie, geschiedenis, enzovoort) kon verwerven. Maar in hoeverre zou hij daarbij onderscheid kunnen maken tussen ‘wetenschappelijke’ geschriften enerzijds en ‘fictionele teksten’ anderzijds?

Ik vermoed dat hij het daar bijzonder moeilijk mee zou hebben. Natuurlijk zou hij in evidente gevallen ‘fiction’ als zodanig kunnen identificeren op grond van vormgevingsprincipes die hij als kenmerken van literatuur kan leren herkennen. Maar dikwijls zal hij er met geen mogelijkheid achter kunnen komen wat middeleeuwse lezers als ‘Wahrheit’ en wat als ‘Dichtung’ hebben beschouwd. (Wie meent dat een ‘modern’ begrip als fictionaliteit zich probleemloos op middeleeuwse literatuur laat toepassen, moet de *Brandaen* nog eens lezen, of de *Reis van Jan van Mandeville...*³⁹).

Ligt het niet voor de hand dat mijn Borgiaanse bibliothecaris in eerste instantie een ordening zou trachten aan te brengen op grond van de *stof*, en dat hij zich vervolgens, bij de rangschikking van werken die tot hetzelfde stofcomplex behoren, zou laten leiden door de werkhypothese dat middeleeuwse literatuur in veel gevallen niets anders is dan een op verbeelding berustende uitbreiding, aanvulling of invulling van de wetenschappelijke werkelijkheidsbeschrijving? Zo zou hij ertoe komen de Arturromans te bespreken in het verlengde van de middeleeuwse visie op de historische koning Artur. Zo zou hij het Middelnederlandse *Bestiaire d'Amour* en de *Esopet* behandelen als ‘fictionele extensies’ van de kennis omtrent het dierenrijk die in *Der naturen bloeme* is verzameld. En vanuit ditzelfde gezichtspunt zouden de *Reynaert*-gedichten, die behalve vele andere dingen óók literaire uitwerkingen van dierenfabels zijn, een plaats krijgen in het perspectief van de *Esopet...*⁴⁰

Waar loopt deze vreemde parabel op uit? Welnu: ik meen dat de werkwijze van mijn imaginaire bibliothecaris ons een ordeningsprincipe aan de hand kan doen dat overweging verdient. Ik zie een beschrijving van de Middelnederlandse letterkunde voor me die, zolang ons inzicht in de chronologie nog zo gebrekkig is, niet van de diachronie van de literaire verschijnselen, maar van de synchronie van de handschriftelijke bronnen zou uitgaan. Het jaar 1400 zou daarbij een voordelig uitkijkpunt kunnen vormen; voor een volgende ‘tour d'horizon’, over handschriften en drukken, zou het jaar 1500 in aanmerking kunnen komen.

Van het ‘uitkijkpunt 1400’ rondspiedend over het landschap van de literatuur (in de zin van Schrifttum, de geschriften), zou ik eerst de omringende niet-fictionele teksten in kaart trachten te brengen, voor zover kennis van de inhoud daarvan relevant is voor de interpretatie van fictionele teksten.⁴¹ Ik zou daarbij

39 Vgl. *Mandeville's travels*, ed. with modernized spelling and an introduction by M.C. Seymour, London, 1968, p. xvii: ‘This marrying together of fact and fiction seems at first sight a paradox, which critics have been at pains to explain. But once the essential accuracy of the book (within its fictional framework) is recognized, it becomes clear that *Mandeville's Travels* was designed as a popular encyclopedia where the narrator should [...] hold together the various threads of knowledge.’

40 Ook Boendale (*Der leken spieghel*, ed.-M. de Vries, boek III, capittel 15, v. 183-198) rekent ‘Ysopus ende Aviaen’ en de gedichten ‘van Reynaerde ende Ysegrime, Brunen den bere ende den das’ tot dezelfde categorie.

41 De noodzaak hiervan, gegeven het karakter van de middeleeuwse cultuur, is op overtuigende wijze aangetoond door C.S. LEWIS: *The discarded image; an introduction to medieval and Renaissance literature*, Cambridge, 1964 (men leze met name hoofdstuk 1: ‘The medieval situation’).

de indeling van een middeleeuwse encyclopedie *de natura rerum et historia temporum*⁴² tot model willen kiezen, niet alleen vanwege de praktische bruikbaarheid van deze ordening, maar vooral omdat zij logisch voortvloeit uit de toen heersende teleologische opvattingen omtrent de Schepping en de Historie. Met dit overzicht van het middeleeuwse weten wordt een binnenste kring⁴³ beschreven, die van de *materia*, de stofcomplexen die, in beginsel, de middeleeuwse auteur bij de keuze van zijn onderwerp ter beschikking staan.

In een daaromheen gelegen kring kan men zich de ligging van de *artes* voorstellen. Daar zou allereerst de middeleeuwse systematiek van schoolvakken en wetenschappen moeten worden behandeld, en vervolgens de plaats, binnen dit geheel, van de dichter-litterator. Welke taken kon hij zich stellen bij de bewerking van zijn stof, en welke middelen stonden hem ten dienste om die taken te vervullen? Kortom: een overzicht van de middeleeuwse esthetica, en in het bijzonder van de *ars poetica* in al zijn onderdelen (compositie-, genre-, stijl- en versleer of, anders gezegd: inventio, dispositio, elocutio).

Tenslotte de verste en belangrijkste kring, die van de produkten van *materia* en *ars*: de litteraire werken. Deze zouden ter sprake moeten komen in een volgorde die zoveel mogelijk correspondeert met de ordening in de binnenste kring (al zal in veel gevallen blijken dat de dichters hun stof uit meer dan één sector daarvan hebben ontleend). Binnen elk stofcomplex zou de volgorde van behandeling van de afzonderlijke werken worden bepaald door de mate van afwijking van als ‘wetenschappelijk vaststaand’ beschouwde gegevens, ofwel door de mate van aanvulling daarvan met fictieel materiaal.

Om dit te verduidelijken kies ik twee voorbeelden. Het eerste sluit aan op wat ik hiervoor heb geschreven over Maerlants *Alexander*. Volgens de gebruikelijke, ook door Knuvelde gevolgd (pseudo-)chronologische beschrijvingswijze komen *Alexanders geesten*, het Alexandergedeelte in de *Spiegel historiael*, de *Cassamus* en het Alexanderboek⁴⁴ in de ‘Bijbel van 1360’⁴⁵ vèr uiteen te liggen. Naar mijn mening behoren deze teksten in samenhang te worden besproken, als representanten van wat een lezer van omstreeks 1400 aan litteratuur over Alexander de Grote - één van de *negen besten*, uit wier geschiedenis telkens nieuwe inspiratie te putten viel - onder ogen kon krijgen. Het Alexanderboek in de *Spiegel historiael*, beschrijving van Alexanders rol in de wereldgeschiedenis, zou daarbij

42 Ontleend aan de titel van het zesde caput van de ‘Generalis prologus’ tot Vincentius van Beauvais’ *Speculum maius* (VINCENTIUS [...] BELLOVACENSIS: *Speculum quadruplex* [...]. Vol. 1. Duaci, 1624, kolom 5).

43 De overeenkomst met het begrip ‘kring’ zoals dat gebruikt wordt door J.L. Walch in zijn *Nieuw handboek der Nederlandsche letterkundige geschiedenis (tot het einde van de 19de eeuw)* ('s-Gravenhage, 1943, p. 8-12), is toevallig.

44 Ik heb hier het oog op ‘Tekst II’, uitgegeven op p. 38-174 van S.S. HOOGSTRA: *Proza-bewerkingen van het leven van Alexander den Groote in het Middelnederlandsch*, 's-Gravenhage, 1898.

45 Zie C.C. DE BRUIN: ‘Bespiegelingen over de “Bijbelvertaler van 1360”. Zijn milieu, werk en persoon’. In: *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*, nieuwe serie, 48 (1967), p. 39-59; 49 (1969), p. 135-54; 50 (1969), p. 11-27; 51 (1970), p. 16-41 (de reeks is nog niet afgesloten).

voorop moeten gaan; de prozabewerking van deze versie die tussen de boeken *Esther* en *Maccabeeën* in de 'Bijbel van 1360' is opgenomen, zou laten zien hoe dezelfde historische stof, nu in de context van de gewijde geschiedenis, een andere functie te vervullen krijgt. Met Maerlants *Alexanders geesten* wordt een grens overschreden: de stof blijft dezelfde, even historisch en 'waar', maar de vormgeving ervan gehoorzaamt aan andere, meer 'litteraire' wetten, en de les van de geschiedenis is toegespitst op één actueel aspect: Alexander als model van ridderlijke deugden. De *Cassamus* toont het fictionaliserings- en actualiserings-proces in een verder stadium: Alexanders geschiedenis is een decor geworden, op dezelfde wijze als de geschiedenis van Koning Artur het achterdoek vormt van vele Arturromans. Tegen dit achterdoek speelt zich een ridderroman af: middeleeuwse concepties en situaties, getransponeerd in een antieke tijd en ruimte.

Met het tweede voorbeeld heb ik het mij met opzet moeilijker gemaakt. Naast de grote historische *gesten* bestaat er in de middeleeuwse literatuur een stofcomplex dat men als 'psychologisch' zou kunnen betitelen; daartoe behoren de werken waarin de liefde het hoofdthema vormt. Zou het mogelijk zijn hierop hetzelfde ordeningsprincipe toe te passen? Een geschikt uitgangspunt is aanwezig: de middeleeuwse visie dat alle soorten liefde - mystieke, hoofse, wellustige en zotte, en alle gradaties daartussen - in wezen als verschijningsvormen van dezelfde menselijke potentie kunnen worden beschouwd. Niet alleen de dichters hebben over aspecten van de liefde geschreven, maar ook de theologen en de ethici, en de medici, en zelfs de juristen.⁴⁶ Naar mijn overtuiging vormen de opvattingen van de geleerden, de *auctores*, een onmisbaar hulpmiddel bij de interpretatie van de werken van de dichters. Daarom zou de bespreking van deze wetenschappelijke opvattingen vooraf moeten gaan aan de behandeling van de afzonderlijke literaire werken. De rangschikking daarvan zou wederom bepaald kunnen worden door de criteria van literaire techniek en fictionaliseringsgraad. Hier is een schetsje, in zeer grove trekken. Eerst, aanleunend bij de 'wetenschap', de werken die men als 'liefdesleer' zou kunnen beschouwen - ik denk aan Beatrijs van Nazareth's *Seven manieren van minnen* in de religieuze sfeer en aan sommige profane 'Minnereden'. Vervolgens 'hetzelfde' in een andere techniek: de liefdesallegorieën. Daarna de werken waarin een liefdesallegorie of een discussie over de liefde in een ik-verhaal is ingebed: de twee bewerkingen van de *Roman de la Rose*, de meeste Gruuthuse-gedichten, en *Van der feesten*. En tenslotte de lyriek, het genre waarin de fabel is ingedampt tot één fictionele situatie.⁴⁷ Op die een-

46 Zie bijv. J.F. BENTON: 'Clio and Venus: an historical view of medieval love', in: *The meaning of courtly love; papers of the first annual conference of the Centre for Medieval and Early Renaissance Studies, State University of New York at Binghamton, March 17-18, 1967*. Ed. by F.X. Newman. Albany, N.Y., 1968, p. 19-42 en C.S. SINGLETON: 'Dante: within courtly love and beyond', *ibidem*, p. 43-54, maar vergelijk J. FRAPPIER: 'Sur un procès fait à l'amour courtois', in: *Amour courtois et Table Ronde*, Genève, 1973, Publications romanes et françaises 126, p. 61-96.

47 Vgl. mijn inleiding tot *Het Antwerps liedboek; 87 melodieën op teksten uit 'Een Schoon Liedekens-Boeck' van 1544*. Uitgeg. door K. Vellekoop en H. Wagenaar-Nolthenius m.m.v. W.P. Gerritsen en A.C. Hemmes-Hoogstadt. Amsterdam, 1972. 2 dln. Dl. 2, p. VIII-XLI, spec. p. XIV-XXVIII.

zame hoogte zouden de strofische gedichten van Hadewijch en het werk van haar profane tegenhanger, de dichter van de Lundse liederen, in één, naar mijn mening zinvol, verband kunnen worden besproken.

Een ordening, niet op grond van een gegiste chronologie van de literaire verschijnselen, niet op grond van de literaire genres, maar op grond van de stofcomplexen waartoe de literaire werken behoren. Een ordening waarbij de literaire techniek en, in samenhang daarmee, de graad van fictionalisering als criteria worden gehanteerd. Spelend met dit denkbeeld heb ik de (natuurlijk ook mij uit alle hoeken en gaten aangrijnzende) vraag naar de praktische uitvoerbaarheid vooralsnog op een afstand trachten te houden. Wat zouden *in theorie* de voordelen van een dergelijke werkwijze zijn, en wat de bezwaren?

Het voornaamste principiële bezwaar lijkt mij dat de hier bepleite ordening willens en wetens voorbijgaat aan het kapitale feit dat literatuur aan een zich in de tijd voltrekkend veranderingsproces onderhevig is, en dat elk litterair werk een geschiedenis heeft. Twaalfde-, dertiende- en veertiende-eeuwse werken worden in één plat vlak geprojecteerd. Een dergelijke ‘a-historische’ werkwijze behoeft niet als onhistorisch te worden verworpen. Na te willen gaan hoe omstreeks 1400 de literatuur zich aan de lezers heeft voorgedaan lijkt mij te meer gerechtvaardigd aangezien vele tekenen erop wijzen dat deze middeleeuwse lezers zich nauwelijks hebben bekreund om de onderlinge ‘leeftijdsverschillen’ tussen de werken die tot hun literaire canon behoorden.

Maar een beschrijving van de situatie omstreeks 1400 moge uit historisch gezichtspunt aanvaardbaar zijn, het is geen geschiedschrijving. En het is zeer de vraag of twintigste-eeuwse literatuurhistorici niet zozeer zijn ingesteld op een evolutionaire beschouwingwijze van literatuur uit het verleden, dat de verwaarlozing van de factor ‘chronologische opeenvolging’ door hen zou worden ervaren als een ontoelaatbare vervlakking. De problemen van oorsprong, herkomst, ontwikkeling, kortom: van de historische verklaring van literaire verschijnselen, hebben in de literatuurgeschiedenis immers altijd een hoofdrol gespeeld. Dáárop (dat wil zeggen op zaken waarvan de contemporaine lezer zich soms maar zeer ten dele bewust is geweest, of die hij ternauwernood als relevant kan hebben beschouwd) heeft het onderzoek zich geconcentreerd. En zou een boek dat een overzicht van een literatuur probeert te geven, de resultaten van dat onderzoek dan ‘zomaar’ terzijde mogen schuiven - en tóch kunnen fungeren als een vervanger van het traditionele litterair-historische handboek?

Tegenover dit bezwaar staat een onmiskenbaar voordeel. Er hoeft niet te worden gewacht tot er meer zekerheid bestaat omtrent de datering van een groot aantal Middelnederlandse werken die thans ‘vooralsnog ondateerbaar’ moeten heten. Het zal nog lang duren voordat een literatuurhistoricus zonder zijn wetenschappelijk geweten geweld aan te doen een geschiedverhaal van de Middelnederlandse letterkunde zal kunnen voltooien. Liever een schetskaart met vele witte plekken dan een onverantwoorde historische reconstructie. Wie dit kan beamen, is wellicht bereid te overwegen of de driedelige functie van de traditionele literatuurgeschiedenis niet op bescheidener wijze vervuld zou kunnen worden door een beschrijving volgens de hierboven aangeduide principes. *Placet experiri!*

Ik kom tot een besluit. In het voorafgaande heb ik getracht te laten zien dat het aan de Middeleeuwen gewijde gedeelte van een handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde, opgezet volgens de in de negentiende eeuw gegroeide traditie van litteratuurgeschiedschrijving, in de jaren zeventig van de twintigste eeuw tot een in wetenschappelijk opzicht middelmatig boek moet leiden. Omdat deze conclusie weinig uitzicht biedt, terwijl het niettemin voor mij vaststaat dat wij het toch niet zonder een samenvattend werk over de Middelnederlandse letterkunde kunnen stellen, heb ik getracht naar een andere weg te zoeken. Ik meen dat er zo'n weg gevonden kan worden, al zal niemand zich verbeelden dat het een gemakkelijk begaanbare weg zal zijn. Vrijwel alles zal nog gedaan moeten worden - een werk van jaren. Dat brengt mij aan het slot van dit betoog tot een oprecht compliment aan het adres van Knuvelder. Men kan zijn *Handboek* in allerlei toonaarden bekritisieren, het blijft zijn niet te overschatten verdienste ervoor te hebben gezorgd dat het er *is*.

Utrecht, Instituut De Vooy
W.P. GERRITSEN